

Summary

In thesis are analyze most known conceptions of legal nature of criminal participation, a role and place is certain of performer of crime in obedience to these conceptions. Expedience is grounded determinations of participation as independent form of criminal activity, thus it is necessary to take into account some elements of theory of accessory nature of participation.

Key words: legal nature of participation, accessory conception of participation, performer of a crime.

Отримано 14.06.2012

В. М. ШЕВЧЕНКО

Віта Миколаївна Шевченко, аспірант Київського університету туризму, економіки і права

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТА РОЗКРИТТІ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ В ОРГАНАХ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Корупція розглядається як складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави, загрожує демократії та правам людини, реалізації принципу верховенства права, підриває соціальну справедливість, легітимність публічних інститутів, добробут, завдає шкоди суспільству, соціальному прогресу та національній безпеці.

Корупція стала універсальною проблемою, яка впливає на всі сфери суспільного життя, а найбільше вражає сферу взаємовідносин громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування, з якими найчастіше стикаються громадяни при реалізації своїх конституційних прав. Така ситуація підриває найчастіше ідеологію суспільства, так як громадяни починають сприймати корупцію як «спрощену форму» отримання адміністративних послуг.

Ліквідувати корупцію в органах судової влади України на сьогодні практично неможливо, але вивчивши причини та умови її існування, форми прояву та способи здійснення, шляхи формування суспільної поведінки особи, можна впливати на її стан. Для цього необхідно відпрацювати систему заходів боротьби зі злочинністю, направлених на виявлення, попередження та розкриття корупційних діянь. Боротьба з цим явищем ведеться різними шляхами, але найбільш дієвим є здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукові заходи – це інструментарій таємної діяльності оперативних підрозділів, за допомогою яких успішно ведеться боротьба зі злочинністю. На даний час при розслідуванні корупційних діянь в органах судової влади застосовується ціла низка оперативно-розшукових заходів, але найбільша потреба виникає в застосуванні візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу, який полягає у конспіративному спостереженні за об'єктами та діями осіб, що перевіряються.

З огляду на ці обставини, головним предметом аналізу в цій статті є можливі шляхи вдосконалення правового регулювання спостереження як оперативно-розшукового заходу у напрямі якомога ширшого й надійнішого забезпечення основоположних прав і свобод у поєднанні з результативністю цієї діяльності.

Різні аспекти згаданої проблеми досліджувалися в наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених – Є. Н. Білоуса, М. М. Васильєва, Ю. М. Грошевого, Я. Ю. Кондратьєва, Б. Є. Лук'янчикова, М. А. Погорецького, С. В. Харченка, М. П. Яблокова та багатьох інших. Разом із тим, до сьогодні комплексного дослідження даної проблеми не проводилося. Зазначені обставини і зумовлюють актуальність теми нашого дослідження. Його мета полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, наукових положень теорії оперативно-розшукової діяльності проаналізувати та удосконалити застосування спостереження як оперативно-розшукового заходу.

У спеціальній літературі можна зустріти різні визначення такого оперативно-розшукового заходу як спостереження.

Професор О. Ю. Шумилов дає наступне: «Спостереження полягає в таємному, направленому, систематичному, безпосередньому візуальному або опосередкованому (за допомогою оперативно-технічних засобів) сприйнятті дій особи і явищ (подій, фактів, процесів), значущих для вирішення конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності, їх фіксації і реєстрації»¹.

На жаль, дане визначення має недоліки, оскільки не містить вказівки на суб'єктів, які наділені повноваженнями проводити даний оперативно-розшуковий захід, а також по відношенню до якої категорії осіб воно може бути проведено.

З урахуванням вказаного В. Д. Лахін дає наступне визначення: «Спостереження – ціленаправлене, негласне слідкування уповноважених оперативних працівників в природних умовах за об'єктами оперативної зацікавленості і містами їх реального або можливого знаходження без втручання в хід їх діяльності»².

Великим досягненням даного визначення є те, що суб'єкти проведення оперативно-розшукового заходу названі конкретно, а під особами оперативної зацікавленості розуміються такі люди, по відношенню до яких Закон допускає проведення спостереження.

Професор О. Ю. Шумилов називає їх: «Особи – носії інформації»³, що являється чітким виразом суті даного терміну.

Спостереження як оперативно-розшуковий захід завжди здійснюється негласно. Проте, в спеціальній літературі можна зустріти й інші підходи.

В. В. Надежин у статті «О гласности и конспирации в деятельности оперативно-розыскных органов России», перераховуючи оперативно-розшукові заходи, що проводяться в гласному режимі, в числі інших вказує і спостереження⁴. На привеликий жаль, дана точка зору має широке розповсюдження. Деякі автори приймають встановлені в різних закладах відеосистеми, які фіксують в зоні контролю появу різних об'єктів за спостереження як оперативно-розшуковий захід, що являється помилкою. Встановлені вони в публічно-доступних місцях в цілях посилення охорони громадського порядку. Але даний захід не можна вважати оперативно-розшуковим, оскільки для цього немає передбачених у Законі підстав. Необхідно брати до уваги те, що в зоні відеоспостереження можуть опинитися випадкові люди, у той час як оперативно-розшуковий захід може бути проведено по відношенню до конкретної особи, по відношенню до якої вже є інформація про те, що вона готує, скоює чи скоїла злочин.

Стаття 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає право підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, проводити візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів⁵.

Під час проведення спостереження увага може бути зосереджена як на предмети (транспортні засоби, документи тощо), так і на особу – носія інформації. Серед них розрізняють осіб – об'єктів оперативного інтересу й осіб, які є їх зв'язками (реальними чи можливими).

Метою проведення спостереження під час розкриття та розслідування корупційних діянь в органах судової влади є отримання інформації про суддю (його плани, наміри, зв'язки, маршрути пересування тощо), можливі місця укриття предметів, здобутих злочинним шляхом, знарядь і засобів вчинення злочинів; інші дані, необхідні для проведення оперативно-розшукових заходів.

Залежно від того, яким методом отримується інформація – безпосередньо оперативником чи опосередковано, виділяють два основних способи ведення спостереження: фізичний і технічний. Коли використовуються обидва способи, то мова йде про комплексне спостереження.

Фізичний спосіб спостереження полягає в тому, що спостерігач візуально отримує інформацію, негласно, безпосередньо сприймає діяльність об'єкта оперативного інтересу. У ході фізичного спостереження можуть бути використані технічні засоби – фотоапарати, відеокамери, що дозволяють фіксувати дії судді в реальному часі.

Технічне спостереження, засноване на застосуванні спеціальних технічних засобів, дозволяє організувати і проводити спостереження за суддею як у приміщенні, в транспортному засобі, так і на відкритій місцевості. При цьому залучаються, як правило, співробітники оперативно-технічних підрозділів. У ході цього виду спостереження нерідко використовується апаратура аудіо-, відеозапису для контролю та запису розмов, дій та операцій особи, що перевіряється.

Комплексне спостереження дозволяє фіксувати в хронологічному порядку, в реальному часі, буквально всю життєдіяльність судді, що перевіряється протягом усього часового інтервалу, протягом якого здійснюється спостереження.

Необхідно звернути увагу на той факт, що місце проведення візуального спостереження Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» звужує до поняття «громадське місце».

Для громадських місць характерна певна концентрація людей, не пов'язаних між собою особистими, сімейними, трудовими відносинами і, як правило, не знайомих.

Визначення поняття громадського місця має як теоретичне, так і практичне значення. Від змісту поняття «громадське місце» залежить належна правова оцінка суспільних відносин, що виникають у такому місці.

Практичне значення полягає в тому, що з урахуванням дислокації громадських місць організовується охорона громадського порядку, розробляються правила поведінки людей у таких місцях (в парках, кінотеатрах, музеях, на виставках, ринках, пляжах тощо), виділяються необхідні сили і засоби для контролю.

У багатьох правових державах визначення громадського місця зафіксоване у законодавчих актах. Зокрема, в Кримінальному кодексі Норвегії під громадським місцем розуміється місце, призначене для публічного використання або яке без обмежень може відвідуватись іншими людьми⁶.

Українським законодавством визначення громадських місць не передбачено, але в підзаконних нормативно-правових актах міститься орієнтовний перелік громадських місць, а саме: вулиці, площі, парки, транспортні магістралі, вокзали, пристані, аеропорти й інші громадські місця. Міністерство внутрішніх справ України встановило, що під громадським місцем розуміються такі місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб, а також передбачило класифікацію громадських місць залежно від періодичності використання (постійні, періодичні, одноразові). Відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України громадськими місцями постійного використання вважаються такі місця, де громадяни можуть перебувати постійно, незалежно від часу, доби, пори року (площі, вулиці, вокзали, під'їзди, аеропорти, пристані тощо). Громадськими місцями періо-

дичного використання визначені такі об'єкти, які функціонують періодично, тобто такі, де люди можуть перебувати періодично, залежно від певних умов (магазини, кав'ярні, розважальні заклади, музеї, клуби, бари, виставки), а також транспортні засоби під час перебування в них пасажирів. Громадськими місцями одноразового використання слід вважати місця проведення разових громадських заходів, тобто короткого перебування, не постійного використання (приміщення для проведення зборів, поле під час проведення одноразових громадських заходів, галявина під час проведення пікніку тощо)⁷.

Але потрібно відмітити той факт, що візуальне спостереження не припиняється за суддею і тоді, коли він з громадського місця перебирається, наприклад, в поле, де не проводяться одноразові громадські заходи. Тому застосування такого поняття як «громадське місце» має бути виключено із норм чинного законодавства, оскільки воно суперечить завданням, що покладаються на працівників оперативно-розшукової діяльності.

Стосовно часу проведення спостереження, то законом він не обмежується і може здійснюватися до того часу, поки корупційні діяння судді не буде розкрито повністю.

Фіксація результатів спостережень одночасно є засобом подвійного контролю: за спостерігачем і за можливими відхиленнями в рамках спостережуваної ситуації або процесу. Спостереження найчастіше не має жорстких форм фіксації. Тут перш за все важливо, щоб запис давав можливість визначити, що є тільки спостереженням, а що – інтерпретацією спостережуваних подій. Тому використання фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інші технічних засобів є досить актуально. Це зумовлюється тим, що суддя, як особа, що вчиняє корупційні діяння, а також особа, яка сприяє цьому і посередники (якими можуть бути інші судді, працівники суду, адвокати, представники сторін) зацікавлені у прихованні слідів злочину і володіють широкими можливостями для протидії розслідуванню. Зокрема, судді через своє посадове становище, наявність знайомств у правоохоронних органах можуть отримувати інформацію про хід розслідування, здійснювати тиск на свідків, які часто є працівниками апарату суду та ухилятися від слідства. Крім того, судді володіють суддівським імунітетом, який передбачає особливий порядок порушення кримінальної справи та притягнення до відповідальності судді та який може використовуватися для ухилення від кримінальної відповідальності.

Судді, як правило, мають коло довірених осіб, які можуть виконувати роль посередників. Таким чином, у оперативних співробітників виникає потреба своєчасно отримати інформацію щодо протиправної діяльності суддів. Складність отримання такої інформації зумовлена рядом факторів: принципом корпоративності в суддівському середовищі, круговою порукою, матеріальною та морально-психологічною залежністю від судді осіб, які володіють інформацією про факти вчинення корупційних діянь, недовірою до правоохоронних органів, побоюванням заявника про свою подальшу долю у зв'язку з можливістю помсти з боку судді⁸.

Спостереження як оперативно-розшуковий захід дає змогу не лише «йти слідами» суддів, які вчиняють корупційні діяння, а й виявляти їх на ранньому етапі, контролювати їх злочинну діяльність, фіксувати відомості, які можуть бути використані як докази.

Крім того, необхідно враховувати той факт, що вчинення судьями корупційних діянь на території України має значну поширеність, найчастіше пропозиція виникає від учасників судового процесу, а вже потім мають вплив родинні та інші зв'язки суддів. До осіб, які становлять оперативний інтерес, також можна віднести представників сторін, помічників суддів, секретарів судових засідань, колег по роботі, тобто осіб, які близько спілкуються з суддею і можуть бути ініціаторами або посередниками, або ж допомагати судді вчиняти протизаконні дії, які він зобов'язаний виконати за отримання певних благ, послуг, пільг або інших переваг тощо.

Використання спостереження дає змогу отримати дані щодо протиправної діяльності судді, надає можливість контролювати переміщення предметів, фіксувати зміст розмов між суддею та іншими особами. Легалізовані матеріали відеозйомки, яка проводилась під час документування, можуть у подальшому підтвердити факти вчинення суддею корупційних діянь, його зустрічей із посередниками, виявити осіб, які могли б бути свідками. За допомогою фотографування можна отримати копії документів, які оформлялись (судові рішення, судові накази, виконавчі листи та інші), фотографії осіб, зразки почерку⁹.

Отже, було розглянуто та проаналізовано такий оперативно-розшуковий захід як спостереження, який використовується найчастіше оперативними працівниками при розкритті та розслідуванні корупційних діянь в органах судової влади України. Спостереження здійснюється як самостійно, так і може бути структурним елементом інших оперативно-розшукових заходів. Вміле використання спостереження як оперативно-розшукового заходу з дотриманням вимог Закону є запорукою швидкого і повного розкриття злочинів.

Враховуючи вищевикладене, можна запропонувати таке визначення спостереження як дії, що спрямовані на отримання та фіксацію значимої для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності інформації, полягають у здійсненні візуального, електронного чи інших способів контролю за діяннями осіб, що представляють оперативний інтерес, їх зв'язками, використовуваними ними транспортними засобами, приміщеннями і іншими об'єктами та проводяться уповноваженими на те особами.

¹ Шумилов А. Ю. Оперативно-розыскная деятельность: вопросы и ответы: учебно-практическое пособие. В 2 кн. Кн. 1. Общие положения / 4-е изд., пересмотр. и испр. / А. Ю. Шумилов. – М.: Издательский дом Шумиловой И. И., 2010. – С. 19–20.

² Лахин В. Д. Наблюдение как оперативно-розыскное мероприятие // Вестник Омского университета. – Омск, 2007. – С. 110.

- ³ Шумилов А. Ю. Оперативно-розыскная деятельность: вопросы и ответы: учебно-практическое пособие. В 2 кн. Кн. 1. Общие положения / 4-е изд., пересмотр. и испр. / А. Ю. Шумилов. – М.: Издательский дом Шумиловой И. И., 2010. – С. 19–20.
- ⁴ Надёжин В. В. О гласности и конспирации в деятельности оперативно-розыскных органов России // Новые криминальные реалии и реагирование на них / Под ред. проф. А. И. Долговой. – М., 2005. – С. 63.
- ⁵ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // ВВР України.–1992.– № 22 – Ст. 303.
- ⁶ Подоляка А. Громадський порядок: сутність, поняття та форми забезпечення // Вісник Національної академії прокуратури України / Національна академія прокуратури України. – К., 2009. – № 2 (14). – С. 56.
- ⁷ Інструкція щодо порядку обліку злочинів, вчинених у громадських місцях, на вулицях в стані алкогольного сп'яніння // Наказ МВС України від 21 червня 1996 року № 438.
- ⁸ Трепак В. Щодо розслідування злочинів про хабарництво, вчинених суддями // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – К., 2011. – № 1. – С. 253.
- ⁹ Там само. – С. 254.

Резюме

Досліджено особливості застосування спостереження як одного з основних оперативно-розшукових заходів при розслідуванні та розкритті корупційних діянь в органах судової влади України.

Розкрито специфіку проведення спостереження, ефективність його застосування та законодавчу неврегульованість.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, спостереження, оперативно-розшуковий захід, корупційні діяння, органи судової влади.

Резюме

Исследованы особенности применения наблюдения как одного из основных оперативно-розыскных мероприятий при расследовании и раскрытии коррупционных деяний в органах судебной власти Украины.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, наблюдение, оперативно-розыскное мероприятие, коррупционные деяния, органы судебной власти.

Summary

The features of the observation as a basic operational search activities in the investigation and the disclosure of corruption in the judiciary in Ukraine.

Specificity of the observations, the effectiveness of its application and legal unsettled.

Key words: operativelysearch activity, supervision, operative and investigation action, corruption acts, bodies of judicial authority.

Отримано 20.06.2012

О. Д. ЯРОШЕНКО

Олена Дмитрівна Ярошенко, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЩОДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ПРОЯВІВ АКТИВНОГО ТА ПАСИВНОГО ПІДКУПУ

Корупція характерна для будь-якого суспільства. Проблеми корупції, запобігання і протидії їй та боротьби з нею є одним із пріоритетних напрямів боротьби із злочинністю у світі. Міжнародне співтовариство вважає корупцію однією з основних політичних проблем сучасного суспільства.

Згідно із звітом, який опублікований Transparency International (TI) у 2009 р., величезний розмах корупції в світі в результаті підкупу, фіксації цін картелями і надмірного впливу на державну політику, становить мільярди доларів і перешкодою до стійкого економічного зростання. Доказами поширеності хабарництва є такі приклади. Зокрема, в ході опитування, проведеного Transparency International у 2008 р., понад 2700 керівників бізнесу в 26 країнах – майже двоє з п'яти опитаних – заявили, що їм торік було запропоновано заплатити хабар, в тому числі такі пропозиції були від ряду установ, які надають життєво необхідні послуги для бізнесу, наприклад, від митних і податкових органів, судів, поліції, відділів реєстрації та інших організацій¹.

Глобальний звіт про корупцію 2009 (TI) вказує на те, що хабарництво є постійним і дуже поширеним явищем для підприємств усіх рівнів, в усіх галузях і країнах, у відносинах з державним сектором і в приватних операціях².

Одна із найважливіших стратегій боротьби з корупцією полягає у створенні та реалізації жорстких національних і міжнародних нормативних рамок боротьби з цим явищем. На національному рівні більшість